SHAYBONIYLAR VA TEMURIYLAR O‘RTASIDAGI HARBIY-SIYOSIY KURASHNING MUHIM BOSQICHI: KO‘LI MALIK JANGI (1512-YIL)

Jumayev Bilolbek Otabek o‘g‘li
Mirzo Ulug‘bek nomidagi
O‘zbekiston Milliy universiteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada 1512-yil bahorida Buxoro yaqinida yuz bergan Ko‘li Malik jangi Shayboniylar va Temuriylar o‘rtasidagi siyosiy-harbiy raqobat kontekstida tahlil qilinadi. Tadqiqotda Boburning 1511-yilda Movarounnahrga qaytishi, Safaviylar bilan tuzgan ittifoqi, Shayboniy sultonlarining qayta birlashuvi va Ubaydulla Sultonning harbiy tashabbusi o‘zaro bog‘liq jarayonlar sifatida ko‘rib chiqiladi. “Boburnoma” va “Tarixi Rashidiy” ma’lumotlari, shuningdek, zamondosh tarixiy asarlar hamda keyingi tadqiqotlar qiyoslanadi. Manbalar o‘rtasidagi farqlar, xususan, qo‘shin soni va jang tafsilotlariga oid xabarlar tanqidiy baholanadi. Muallif Ko‘li Malikdagi mag‘lubiyatni faqat harbiy to‘qnashuv natijasi sifatida emas, balki Boburning mahalliy siyosiy tayanchni mustahkamlashdagi qiyinchiliklari va Shayboniylar sulolasi ichidagi hamkorlikning tiklanishi bilan izohlaydi. Jangning Movarounnahrdagi kuchlar muvozanatiga ta’siri hamda uning 1512-yil kuzidagi G‘ijduvon voqealari bilan uzviy aloqasi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Ko‘li Malik jangi, Shayboniylar, Temuriylar, Bobur, Ubaydulla Sulton, Movarounnahr, Safaviylar, Tarixi Rashidiy, Boburnoma, harbiy-siyosiy kurash.

Abstract. This article examines the Battle of Kul-i-Malik, fought near Bukhara in the spring of 1512, within the wider political and military rivalry between the Shaibanids and the Timurids. It considers Babur’s return to Mawarannahr in 1511, his alliance with the Safavids, the renewed cooperation among Shaibanid princes, and the military initiative of Ubaydullah Sultan as interconnected developments. Evidence from the Baburnama and the Tarikh-i-Rashidi is compared with other contemporary accounts and later scholarship. Differences between the sources, particularly regarding troop numbers and the details of the engagement, are assessed critically. The article argues that Babur’s defeat cannot be explained solely by the outcome of a single battle; it should also be understood through the difficulty of consolidating local political support and the restoration of cooperation within the Shaibanid ruling family. The consequences of the battle for the balance of power in Mawarannahr and its connection with the events at Gijduvan later in 1512 are also discussed.

DOI: 10.5281/zenodo.24284509

Keywords: Battle of Kul-i-Malik, Shaibanids, Timurids, Babur, Ubaydullah Sultan, Mawarannahr, Safavids, Tarikh-i-Rashidi, Baburnama, military-political struggle.

Аннотация. В статье битва при Куль-и-Малике, произошедшая весной 1512 г. близ Бухары, рассматривается в контексте военно-политического соперничества Шейбанидов и Тимуридов. Анализируются возвращение Бабура в Мавераннахр в 1511 г., его союз с Сефевидами, восстановление взаимодействия между шейбанидскими султанами и военная инициатива Убайдуллы-султана. Сведения «Бабур-наме» и «Тарих-и Рашиди» сопоставляются с другими историческими свидетельствами и исследованиями. Особое внимание уделяется критической оценке расхождений источников, прежде всего сообщений о численности войск и обстоятельствах сражения. Автор приходит к выводу, что поражение Бабура следует объяснять не только исходом отдельного сражения, но и трудностями укрепления его местной политической опоры, а также восстановлением согласованных действий внутри правящей династии Шейбанидов. Рассматриваются последствия битвы для соотношения сил в Мавераннахре и её связь с событиями при Гиждуване осенью 1512 г.

Ключевые слова: битва при Куль-и-Малике, Шейбаниды, Тимуриды, Бабур, Убайдулла-султан, Мавераннахр, Сефевиды, «Тарих-и Рашиди», «Бабур-наме», военно-политическая борьба.

XVI asr boshlarida Movarounnahrda siyosiy hokimiyat uchun kurash bir necha sulola va tashqi kuchlar manfaatlari kesishgan murakkab jarayon edi. Temuriylar davlatining ichki parokandaligi Shayboniyxon boshchiligidagi o‘zbek siyosiy kuchlarining mintaqada mustahkamlanishiga imkon yaratdi. Biroq 1510-yilda Shayboniyxonning Marv yaqinidagi jangda halok bo‘lishi mavjud siyosiy muvozanatni o‘zgartirdi. Bu vaziyat Bobur uchun Movarounnahrga qaytish imkoniyatini ochdi, Shayboniy sultonlari uchun esa yo‘qotilgan hududlarni qaytarish zaruratini yuzaga keltirdi.

Boburning 1511-yilda Hisor, Buxoro va Samarqandda o‘z hokimiyatini tiklashga erishgani tashqi harbiy yordam bilan mahalliy siyosiy tayanchning bir-biridan farqli masalalar ekanini ko‘rsatadi. Safaviylar ko‘magi harbiy imkoniyatlarni kengaytirgan bo‘lsa-da, bu yordamning siyosiy va diniy ramzlari Movarounnahrdagi barcha guruhlar tomonidan birdek qabul qilinmagan. Muallifning fikricha, Bobur muvaffaqiyatining zaif tomoni shaharlarni egallashning o‘zida emas, balki ularni

uzoq muddat boshqarish uchun zarur bo‘lgan mahalliy elitalar bilan barqaror kelishuvni mustahkamlashda namoyon bo‘ldi.

Maqolaning maqsadi Ko‘li Malik jangining kelib chiqish sharoitlari, tarixiy manbalarda aks etishi, harbiy-siyosiy natijalari va Movarounnahrdagi sulolaviy hokimiyat muvozanatiga ta’sirini qiyosiy-tahliliy yondashuv asosida yoritishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy manbaviy bazasini Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari, Mirza Muhammad Haydar Dug‘latning “Tarixi Rashidiy” asari, Ro‘zbihon Isfahoniyning “Suluk ul-muluk”i hamda Shayboniylar davriga oid keyingi tarixiy asarlar tashkil etadi. “Boburnoma” muallifning siyosiy faoliyati va o‘z davri voqealariga doir muhim ma’lumotlarni beradi. “Tarixi Rashidiy” esa muallifning qarindoshlik aloqalari, siyosiy muhit va Movarounnahr bilan bog‘liq jarayonlarni boshqa nuqtayi nazardan ko‘rish imkonini yaratadi.

Manbalarni tahlil qilishda tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik, xronologik va tarixiy-tahliliy metodlardan foydalanildi. Ayniqsa, voqeaning sanasi, qo‘shinlar soni va jang tafsilotlari haqidagi xabarlar bir manbaning bayoniga tayangan holda mutlaq haqiqat sifatida qabul qilinmadi. Masalan, A.S. Beveridge nashrida “Boburnoma” matniga qo‘shilgan tarjimon izohida Ubaydning 3 ming, Boburning 40 ming askari bo‘lgani haqidagi xabar boshqa tarixchi Xondamir ma’lumotlari bilan qiyoslanib, Bobur qo‘shinining haqiqiy soni masalasi bahsli ekani ta’kidlanadi [1, 357-358]. Bu izoh muhim, chunki u tarixiy raqamlarni tanqidiy tekshirish zarurligini ko‘rsatadi. “Tarixi Rashidiy” muallifining voqealarga munosabatini baholashda asarning yaratilish sharoiti ham hisobga olindi. Mirza Haydar 1512-yilgi yurishda bevosita qatnashmagan, Beveridge izohida qayd etilishicha, u o‘sha paytda Samarqandda betob bo‘lgan. Shuning uchun uning ma’lumotlari guvohning jang maydonidagi kuzatuvi sifatida emas, balki muallifga yetib kelgan xabarlar va mintaqaviy siyosiy aloqalarni aks ettiruvchi manba sifatida baholanishi lozim[2, 358].

Shayboniyxon vafotidan keyin Movarounnahrdagi Shayboniy hokimiyati birdaniga yo‘qolib ketmadi, biroq sulola vakillari o‘rtasida siyosiy tashabbus va hududiy nazorat masalasi dolzarb tus oldi. Bobur bundan foydalanib, Safaviylar bilan yaqinlashdi va 1511-yil kuzida Samarqandni qayta egalladi. A.S. Beveridge nashrining tarixiy izohlarida Boburning Samarqandga kirishi va xutbaning uning nomiga o‘qilishi 917-hijriy yil voqealari bilan bog‘lanadi [3]. Bu holat Boburning hokimiyat da’vosini faqat harbiy emas, balki ramziy-siyosiy vositalar orqali ham mustahkamlashga intilganini anglatadi.

Shayboniy sultonlari esa Turkiston tomonda kuch to‘plab, yo‘qotilgan hududlarni qaytarishga kirishdilar. Ko‘li Malik jangi haqidagi ensiklopedik ma’lumotlarda Ubaydulla Sultonning 1512-yil 7-aprelda Ahmad Yassaviy

maqbarasi yaqinida tarafdorlarini yig‘ib, Movarounnahrni qaytarib olishga qasamyod qilgani qayd etiladi [4]. Muallif bu yig‘inni faqat diniy qasamyod yoki harbiy safarbarlik sifatida emas, balki sulola vakillari o‘rtasidagi siyosiy birdamlikni tiklashga qaratilgan tashabbus sifatida talqin qiladi. Chunki harbiy kuchni qayta safarbar etish uchun sulola a’zolarining umumiy maqsad atrofida birlashishi zarur edi.

Ubaydulla Sultonning harakati natijasida Boburning Samarqanddagi hokimiyati yana harbiy bosim ostida qoldi. Bu yerda ikki tomonning imkoniyatlari turlicha edi: Bobur yirik siyosiy markazlarni egallagan, ammo uning qo‘shini tarkibida tashqi ittifoqchilarga tayanish omili mavjud edi; Shayboniy sultonlari esa dastlab hududiy jihatdan chekingan bo‘lsalar-da, mintaqadagi siyosiy aloqalar va sulolaviy legitimlikka tayangan holda qayta safarbar bo‘ldilar.

Ko‘li Malik jangi 1512-yil bahorida Buxoro yaqinida, Ko‘li Malik deb atalgan hududda yuz berdi. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasida jang 28-aprel sanasi bilan qayd etilgan va uning joyi Buxoroning Xayrobod tumani bilan bog‘langan [5, 179]. Boburnoma inglizcha tarjimasining izohlarida esa voqea Safar oyiga, ya’ni 918-hijriy yilning aprel–may oylariga taalluqli ekani ko‘rsatiladi [6, 357-359]. Demak, sanalardagi tafovut katta emas, biroq hijriy va milodiy taqvim o‘rtasidagi o‘tishni aniq ko‘rsatish tarixiy xronologiya uchun muhimdir.

Jang tafsilotlarini yoritishda manbalar o‘rtasida farqlar bor. Beveridge o‘z izohida Mirza Haydarning Ubayd 3 ming, Bobur esa 40 ming askarga ega bo‘lgan degan xabarini Xondamirning qarama-qarshi ma’lumoti bilan qiyoslaydi. Tarjimon Boburning 40 ming kishilik samarali qo‘shini bo‘lganiga shubha bildiradi va Xondamir keltirgan kichikroq qo‘shin haqidagi xabar haqiqatga yaqinroq bo‘lishi mumkinligini ta’kidlaydi [7, 357-358]. Shunday ekan, 40 ming va 3 ming raqamlarini qat’iy statistik ma’lumot sifatida takrorlash ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Ular o‘rta asr tarixnavisligida qo‘shin qudratini ifodalash, g‘alabani ulug‘lash yoki mag‘lubiyat sababini izohlash bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Manbalarda Ubaydulla Sultonning chekinayotgandek ko‘rinish berib, Bobur qo‘shinini noqulay vaziyatda to‘qnashuvga tortgani haqidagi tafsilotlar uchraydi. Bunday xabarni harbiy hiyla sifatida talqin qilish mumkin, biroq uning barcha bosqichlarini mustaqil ravishda tasdiqlaydigan bir nechta teng darajadagi birlamchi bayonlar mavjud emas. Shu sababli maqolada bu tafsilot jangning aniq va shubhasiz taktik sxemasi sifatida emas, balki keyingi tarixiy bayonlarda shakllangan voqea talqini sifatida ko‘riladi.

Jang natijasida Bobur qo‘shini mag‘lubiyatga uchrab, avval Buxoro, so‘ng Samarqand tomon chekinishga majbur bo‘ldi. Keyinchalik Bobur Hisor tomon yo‘l oldi. Bu mag‘lubiyat Boburning Movarounnahrdagi siyosiy mavqeini keskin

zaiflashtirdi. Biroq muallifning fikricha, Ko‘li Malikni Boburning mintaqadagi barcha rejalariga birdaniga yakun yasagan yagona voqea sifatida ko‘rsatish noto‘g‘ri: 1512-yil kuzida Najmi Soniy bilan bog‘liq yurish va 24-noyabrdagi G‘ijduvon jangi ham yakuniy siyosiy natijani belgilashda muhim bo‘ldi [8, 60-62].

Ko‘li Malik jangining tarixiy ahamiyatini uch omil orqali tushuntirish mumkin. Birinchisi – sulolaviy birdamlik. Shayboniy sultonlarining qayta safarbar bo‘lishi ularning avvalgi mag‘lubiyatdan keyin siyosiy tashabbusni tiklay olganini ko‘rsatadi. Ikkinchisi – Boburning tashqi ittifoqqa tayanishi. Safaviylar yordami Boburning harbiy imkoniyatlarini oshirgan bo‘lsa-da, bu ittifoq mahalliy siyosiy muhitda murakkab munosabatlarni keltirib chiqargan. Uchinchisi – hududiy nazorat va legitimlik o‘rtasidagi farq. Samarqand va Buxoroni egallash hokimiyatni avtomatik ravishda barqarorlashtirmagan; mahalliy zodagonlar, diniy doiralar va harbiy guruhlarning roziligi ham muhim bo‘lgan.

“Boburnoma” va “Tarixi Rashidiy”ni qiyoslash manbashunoslik nuqtayi nazaridan alohida ahamiyatga ega. Har ikki asar mualliflari bir davrning siyosiy muhitiga mansub bo‘lib, ularning xabarlarini bir-birini to‘ldiruvchi ma’lumot sifatida o‘rganish mumkin. Biroq bu ikki asarni aynan bir xil mazmundagi jangnomalar deb qarash mumkin emas. “Boburnoma” Boburning shaxsiy siyosiy tajribasi va faoliyatini yoritadi; “Tarixi Rashidiy” esa muallifning Mog‘uliston, Chig‘atoy ulusi va unga tutash hududlar haqidagi xotiralari hamda tarixiy ma’lumotlarini jamlaydi. “Tarixi Rashidiy”ning kirish qismida ham asarning muallif kuzatuvlari va xotiralariga tayanganligi, “Boburnoma” bilan bir davrni yoritib, ayrim shaxs va voqealar bo‘yicha bir-birini to‘ldirishi ta’kidlangan [9, 263, 265].

Shu bilan birga, manbalarni qiyoslashda mualliflarning voqeaga yaqinligi va xabarni qanday olgani hisobga olinishi kerak. Mirza Haydar Ko‘li Malik yurishida qatnashmagan bo‘lsa, uning xabarini bevosita guvohlik bilan tenglashtirib bo‘lmaydi. Beveridge izohida ham Haydar Samarqandda betob bo‘lib qolganligi qayd etiladi [10, 358]. Bu holat “Tarixi Rashidiy”ning qadrini pasaytirmaydi, balki undan foydalanish usulini aniqlashtiradi: asar sulolaviy aloqalar, siyosiy muhit va mintaqaviy harakatlarni tiklashda muhim, jangning mayda taktik tafsilotlarini aniqlashda esa boshqa manbalar bilan tekshirilishi zarur.

Ro‘zbihon Isfahoniyning “Suluk ul-muluk” asariga oid ma’lumotlar Shayboniylar hukmdorlarining siyosiy boshqaruvi va sulola ichidagi mavqe taqsimotini tushunishda qo‘shimcha ahamiyat kasb etadi. Ko‘li Malikdan keyingi siyosiy tartibda Ubaydulla Sultonning katta amakisi Ko‘chkunchixonga oliy xonlik va Samarqand taxtini berishi haqidagi xabar, agar manba matni bilan tasdiqlansa, Shayboniylar boshqaruvida sulolaviy muvozanatning saqlanganini ko‘rsatadi [11]. Bu holatni faqat shaxsiy saxovat sifatida emas, balki sulola ichidagi raqobatni

cheklash va siyosiy qonuniylikni mustahkamlash usuli sifatida ham izohlash mumkin.

Muallifning fikricha, Ko‘li Malikdagi g‘alaba Shayboniylar uchun faqat bir jangdagi ustunlik emas, balki siyosiy boshqaruvni qayta tashkil etish imkoniyati bo‘ldi. Bobur esa harbiy salohiyatga ega bo‘lishiga qaramay, mahalliy siyosiy tayanch, tashqi ittifoq va sulolaviy qonuniylikni yagona tizimga birlashtirishda qiyinchilikka duch keldi. Demak, jang natijasini faqat qo‘shin soni yoki bir martalik taktik ustunlik bilan izohlash tarixiy jarayonning murakkabligini kamaytiradi.

1512-yil bahorida yuz bergan Ko‘li Malik jangi Shayboniylar va Temuriylar o‘rtasidagi harbiy-siyosiy kurashning muhim burilish nuqtalaridan biri bo‘ldi. Jang Shayboniyxon vafotidan keyin yuzaga kelgan siyosiy beqarorlik, Boburning Safaviylar ko‘magida Movarounnahrga qaytishi va Shayboniy sultonlarining yo‘qotilgan hududlarni qaytarish harakati bilan bevosita bog‘liq edi.

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi: birinchidan, Ko‘li Malik jangi Shayboniy sultonlarining siyosiy hamkorligi tiklangan sharoitda yuz berdi; ikkinchidan, Boburning harbiy muvaffaqiyati mahalliy siyosiy tayanchni mustahkamlash bilan to‘liq qo‘llab-quvvatlanmadi; uchinchidan, qo‘shin soniga oid ma’lumotlar manbalarda turlicha berilganligi sababli ularni ehtiyotkorlik bilan baholash zarur; to‘rtinchidan, “Boburnoma” va “Tarixi Rashidiy”ni qiyosiy o‘rganish voqealarning turli tomonlarini aniqlashga yordam beradi, biroq har bir xabarning muallifga yetib kelish sharoiti alohida hisobga olinishi lozim.

Umuman, Ko‘li Malik jangi Movarounnahrda Shayboniylar hukmronligining qayta tiklanishida muhim bosqich bo‘ldi. Biroq mintaqadagi siyosiy kurashning yakuniy natijasini faqat shu jang bilan cheklab bo‘lmaydi: 1512-yil kuzidagi yurishlar va G‘ijduvon jangi ham Boburning Movarounnahrdagi siyosiy mavqeining tugashiga olib kelgan jarayonning tarkibiy qismi edi. Kelgusida Ko‘li Malik voqealarini yanada chuqur o‘rganish uchun “Boburnoma”, “Tarixi Rashidiy”, “Suluk ul-muluk” va Shayboniylar davri forsiy tarixiy asarlarining tegishli qo‘lyozma nusxalarini matnshunoslik asosida qiyoslash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бабур З. М. Бабур-наме. Пер. с тюркского А.С. Беверидж. Т. I. Лондон: Luzac & Co., 1922. -С. 357–358.

2. Бабур З. М. Бабур-наме. Т. I. -С. 358.

3. Бабур З. М. Бабур-наме. Т. I.

4. Ko‘li Malik jangi // Baburid.uz: ensiklopedik-bibliografik maqola. https://baburid.uz/bibliography/506 (Murojaat sanasi: 20.10.2026).

5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 5-жилд. -Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003. -Б. 179.

6. Бабур З. М. Бабур-наме. Т. I. -С. 357–359.

7. O‘sha manba. -С. 357–358.

8. Ҳофиз Таниш ал-Бухорий. Абдулланома (Шарафномаи шоҳий). Биринчи китоб. Тошкент: Шарқ, 1999. -Б. 60–62.

9. Haidar, Mirza Muhammad. The Tarikh-i-Rashidi. Ed. N. Elias; trans. E. Denison Ross. London: Sampson Low, Marston and Company, 1895. P. 263, 265.

10. Бабур З. М. Бабур-наме. Т. I. -С. 358.

11. Ko‘li Malik jangi // Baburid.uz. https://baburid.uz/bibliography/506. (Murojaat sanasi: 20.10.2026).